

ПЕРЕДМОВА

У 1920–1940-х роках ХХ століття українські національно-патріотичні сили розуміли, що сформовані за результатами Першої світової війни європейські кордони та Версальсько-Вашингтонська система протипаги і стримування рано чи пізно підлягатимуть ревізії. І здійснено це буде не дипломатичним, а військовим шляхом. Тому в початку Другої світової війни українці побачили шанс здобути українську державність, хоча й усвідомлювали, що просто так незалежність ніхто Україні не подарує, а виборювати її доведеться в доволі складній боротьбі. З цього випливало прагнення створення української армії, яка б стала одним із головних гарантів української державності.

Початком української професійної армії багатьма патріотичними колами розглядалася добровольча дивізія військ СС “Галичина”, формування якої розпочалося навесні 1943 року. Втім, коли дійшло до справи, то виявилось, що в українців нема того, без чого армія фактично неможлива, – власного офіцерського корпусу. А офіцерів треба було багато, зокрема для обіймання як безпосередніх командних посад (командири взводів, рот, батальйонів, полків), так і для посад, пов’язаних із виконанням різних службових обов’язків та фахових функцій (ад’ютанти, капелани, лікарі, ветеринари, адміністратори – всі ці посади були прирівняні до офіцерських).

Офіцери – це той кістяк, що перетворює армію, хай і нечисленну, на ефективний військовий механізм. Ба більше, офіцери традиційно і справедливо вважаються елітою будь-якої здорової нації.

Формально на папері українські офіцери були. Здебільшого – ветерани Визвольних змагань 1917–1921 років. Однак вони мали 20-річну перерву у військовій службі й абсолютно не відповідали вимогам як військ СС, у рамках яких формувалася дивізія, так і Другої світової війни. Не було людей, яким можна було довірити командування сучасним гренадерським полком, і лише один українець виявився придатним командувати батальйоном¹. Тому разом зі створенням дивізії українці отримали ще один практичний наслідок – у військах СС із нуля розпочалася всебічна підготовка українських офіцерів для дивізії “Галичина” і створення професійного українського офіцерського корпусу.

Досвід Другої світової війни свідчить, що офіцерський корпус військ СС виявився одним із найефективніших серед офіцерських корпусів армій сторін, що воювали. І це дивує, оскільки війська СС, партійна гвардія нацистського режиму, не мали ні історії, ні глибинних традицій. Саме тому питання, пов’язані з дослідженням есесівського офіцерського корпусу, набувають актуальності у світлі всебічного вивчення історії й досвіду Другої світової війни.

¹ Сьогодні в Україні полюбляють розмірковувати на тему, чому німці не створили українську армію в 1941 році. Забуваючи при цьому, що для створення цієї армії був потрібний фаховий офіцерський корпус, якого українці на той момент не мали.

Утім, нині в Україні ці питання не досліджують. Несподівано, бо, як бачимо, ці проблеми тісно пов'язані з українською історією, оскільки українці також входили до складу офіцерів військ СС, хоч і незначна частина. За приблизними оцінками, у військах СС служили близько 30 000 українців, приблизно 500 були офіцерами різних рангів. Це майже 2 % від 26 100 осіб – загальної кількості офіцерів у військах СС.

Історія підготовки українських офіцерських кадрів для військ СС є одним із маловідомих питань історії українського добровольчого руху у військах СС. Навчання українських офіцерів у німецьких юнкерських (офіцерських) школах ніколи не ставало об'єктом спеціального ґрунтовного і всебічного дослідження. Загалом у сучасній українській історіографії історії як німецької армії у Другу світову війну, так і військ СС, приділено дуже мало уваги. А дарма, бо цей досвід треба ретельно вивчати, оскільки німецька армія продемонструвала найбільшу ефективність як у веденні бойових дій, так і в підготовці офіцерського складу. І все це в умовах браку ресурсів, кількісної і часто якісної переваги супротивника.

Щоб усебічно розкрити тему, автор залучив великий пласт джерел, чимало з яких уперше вводимо в науковий обіг. Це, перш за все, документи з Національного архіву США, Бундесархіву і деяких приватних зібрань. Багато моментів з історії українських офіцерів у військах СС стають нам відомими саме з цих документів. Зокрема, нами були ретельно проаналізовані кілька десятків особових справ українських офіцерів, що колись зберігалися в Кадровому управлінні СС і які є важливим джерелом інформації, що розкривають безліч деталей служби українців у військах СС.

Неабияке значення також мають досліджені нами численні документи з Галузевого державного архіву СБУ. Головно, це радянські слідчі справи колишніх вояків і офіцерів дивізії, заведені після потрапляння в полон чи арешту цих військових. Незважаючи на певну тенденційність цих матеріалів (пов'язану з характером і умовами, у яких ці документи формувалися), вони все ж таки є надзвичайно цінним джерелом інформації.

Крім архівних, ми дослідили також великий пласт раніше опублікованих, але як то часто буває, повною мірою недосліджених документів. З опублікованих джерел найціннішим і найкориснішим для науковців є протоколи засідань Військової управи “Галичина” – органу, який безпосередньо відповідав за формування дивізії. Певно, по багатьох моментах ці протоколи не повні, бо, як зазначив після війни колишній член Управи Ю. Крохмалюк, “звіти делегатів запроTOCOLьовано недбало, записано справи неважливі, оминено ті, які треба було записати для майбутніх дослідів”¹. Однак ці документи – чи не єдине джерело з-поміж багатьох питань, пов'язаних з існуванням дивізії, і викликають значно більше довіри, ніж

¹Тис-Крохмалюк Ю.
Фрагменти спо-
минів. – С. 730.

післявоєнні спомини деяких членів Військової управи. Крім цього, цікаві деталі з історії офіцерського корпусу дивізії можемо дізнатися з опублікованих документів радянських силових відомств. Незважаючи на те, що всі ці документи формально перебувають у науковому обігу, загалом вони майже не проаналізовані дослідниками, що робить ці джерела надзвичайно актуальними в наукових розробках зі складних питань.

Ще одним цінним джерелом стали спомини й інтерв'ю українських офіцерів, які описують подробиці свого військового навчання і служби. Майже кожне з них містить якісь унікальні свідчення, що дозволяє нам поглянути на ці події очима українського добровольця, який свідомо вирішив узяти зброю до рук у боротьбі за Українську державу.

Щодо історіографії, то загалом її пласт надто тонкий. Зауважмо, що перші і єдині спроби дослідити підготовку українських офіцерів для військ СС були здійснені саме колишніми ветеранами, які прагнули узагальнити свій досвід і зберегти його для прийдешніх поколінь. Результатом стала низка статей в іміграційній ветеранській пресі. Ці напрацювання містять чимало цінної інформації, і тому вони були дуже корисними в нашому дослідженні.

Також певну інформацію ми почерпнули із загальних праць з історії українського добровольчого руху у військах СС і загалом військ СС. Зазначимо, що історія вишколу офіцерських кадрів для військ СС докладно розглянута у двох працях – “класичній” історії юнкерських шкіл СС Ріхарда Шульце-Коссенса¹ і в нашій книзі, присвяченій історії юнкерської школи СС у Бад-Тьольці². Тому всіх зацікавлених саме у загальному розкритті проблеми вишколу офіцерів СС відсилаю до цих двох робіт.

Повний список джерел та літератури, використаних автором, наведений у кінці роботи.

Таким чином, абсолютно недостатній рівень вивчення питання підготовки українського офіцерського корпусу військ СС, разом із важливістю цього питання для військової історії і наявністю значної джерельної бази, зумовлюють велику актуальність обраної нами теми. У цій роботі автор поставив собі за мету дослідити особливості створення українського офіцерського корпусу у військах СС у 1943–1945 роках і дати відповіді на низку конкретних запитань:

Яким чином у військах СС вдалося досягти такого високого рівня підготовки офіцерського корпусу?

Як, де і ким здійснювалася підготовка українських офіцерів?

Яким критеріям мали відповідати потенційні офіцери?

Чи вивчали українці націонал-соціалістичну ідеологію?

Які особливості були саме в українського офіцерського корпусу?

Яке місце в дивізії займали українські офіцери та як вони показали себе на службі і в боях?

¹ Schulze-Kossens R. Die Junkerschulen. Militärischer Führernachwuchs der Waffen-SS. – Nation Europa Verlag, 1999. – 429 s.

² Пономаренко Р. 38-я гренадерская дивизия СС “Нибелунги”. – Москва : Вече, 2010. – 352 с.

Відповіді на ці та багато інших запитань ви знайдете в цій книзі. Це перше дослідження, в якому зазначені проблеми ретельно і всебічно досліджені та проаналізовані.

Автор щиро дякує Ігореві Аркуші, Андрієві Жукевичу, Ігореві Іванькову, Бегляру Новрузову, Володимирові Правосудову за надані матеріали, доречні поради, постійну підтримку та допомогу в роботі над книгою.

Окремо дякую Зеновієві Гуменному, Олегові Качану, Віталієві Ляльчуку, завдяки яким це видання стало доступним для найширшого загалу.

ПЕРЕВИШКІЛ У ЛЕШАНАХ

Початки створення українського офіцерського корпусу у військах СС

Однією з основних вимог, що українські установи висунули до німецької влади під час обговорення питання створення української добровольчої дивізії, було забезпечення її повністю українським командним складом. Кость Паньківський, голова Українського Крайового Комітету у Львові, озвучив це так: “Щоб командирами дивізії та її частин були українці”¹. Для СС ця вимога була прийнятною – досвід створення балтійських формацій військ СС, у яких місцеві офіцери обійняли посади до полкових командирів включно, показує, що керівництво СС легко погоджувалося з подібними вимогами (єдине, що командиром дивізії мав бути німець, старший офіцер СС, бо дивізія структурно перебувала у складі військ СС)².

12 квітня 1943 року на засіданні уряду дистрикту Галичина, присвяченому формуванню дивізії, було зазначено, що спочатку для цього буде потрібно 600 українських офіцерів, 50 лікарів і 20 ветеринарів (ці посади в німецькій армії теж були офіцерськими). Щодо такої кількості офіцерів урядовці були налаштовані позитивно. Потенційна кількість колишніх офіцерів армії Австро-Угорщини, яких можна було долучити до формування, на цій нараді оцінювалася приблизно в 300 осіб, а ще близько 100 – українські офіцери з польської армії³. Тобто потенційний кадровий резерв українського офіцерського корпусу відразу оцінювався в не менш ніж 400 осіб.

Цей резерв українського офіцерства для формування дивізії розподіляється на дві групи:

1) Офіцери-учасники Першої світової війни та Визвольних змагань 1917–1921 років.

Це були колишні офіцери:

- а) УГА;
- б) армії УНР;
- в) Австро-Угорщини;
- г) Російської імперії.

¹ Паньківський К. Військові справи дивізії “Галичина”. – С. 37.

² Начальник оперативного відділу дивізії “Галичина” штурмбаннфюрер СС Вольф-Дітріх Гайке писав, що спочатку “німецькі політичні кола планували зайняти німцями тільки штаб дивізії”. Див. Гайке В.-Д. Українська дивізія “Галичина”. – С. 27.

³ Колісник Р. Військова управа та українська дивізія “Галичина”. – С. 147. Вільш ніж через пів року, 22 січня 1944 року, на нараді Військової управи “Галичина” стверджувалося, що в Галичині живе 200 українців, колишніх офіцерів польської армії. Там само. – С. 195.

- 2) Офіцери, які служили в різноманітних арміях 20–40-х років:
- а) Польща;
 - б) СРСР;
 - в) Німеччина (Дружини українських націоналістів та підрозділи допоміжної поліції);
 - г) інші країни.

¹ Колісник Р. Військова управа та українська дивізія “Галичина”. – С. 147.

*Отто Вехтер, губернатор
дистрикту Галичина і головний лобіст
українських інтересів перед керівництвом СС.
Світлина 1940 року*

² Крохмалюк Р. Заграва на Сході. – С. 34.

³ Колісник Р. Військова управа та українська дивізія “Галичина”. – С. 79.

Разом із тим губернаторові Вехтеру та його урядовцям не було відмовити в об'єктивному погляді. На цій самій нараді вони зазначили, що “колишні старшини австрійської армії, з огляду на свій вік, здебільшого не придатні до фронтової служби, тому пропонується призначити їх до запасних частин... Старшин для фронтових частин треба поповнювати з молодняка”¹. І проблема була не лише у віці. Більшість офіцерів українських армій часів Визвольних змагань мала понад 20-річну паузу у військовій службі, а тому не були знайомі з сучасними методами ведення війни, керування військами, тактикою застосування родів військ і сучасних видів зброї.

Маючи в першій половині травня 1943 року понад 80 000 добровільних заявок на вступ до дивізії, Військова управа “Галичина” видала розпорядження щодо відбору з цієї кількості потенційних кандидатів, у якому зазначено, що всі офіцери, які подали заявки, “повинні зголоситися до набору без огляду на вік”². Отже, в дивізію дозволили вступати всім без винятку колишнім офіцерам. Проте українські реалії 1943 року швидко охолодили запал найбільших фанатів створення української армії. Адже роздавати декларації – це одне, а зіткнутися з їхнім практичним виконанням – зовсім інше. За даними Романа Колісника, вже перші спроби вербування офіцерів показали, що “українських

старшин, вишколених у модерному веденні війни, дуже мало”. До того ж далеко не всі офіцери зголосилися вступати до дивізії. Коли початковий оптимізм почав згасати, на допомогу прийшов президент УНР в екзилі Андрій Лівіцький, який доручив вступати в дивізію офіцерам армії УНР. Заявки на вступ подали 43 особи, однак із них не всі з'явилися за покликанням. У підсумку українці від самого початку формування дивізії опинилися в ситуації, коли офіцерів не вистачало кількісно, не говорячи вже про їхню якість. Ба більше, як швидко з'ясувалося, “ступенів, вищих від майора, взагалі не було”³. А отже, ніким було заповнити посади командирів батальйонів і полків.

Останнє твердження може викликати здивування, бо часто доводиться чути скигління багатьох мемуаристів і повторення його недоброросівськими істориками, що всі старші командні посади в дивізії зайняли німці, які українців на ті посади свідомо не допускали. Про те, що так сталося виключно через шалений кадровий голод, ці мемуаристи й історики навіть не згадують. Прикрим, хоча і цілком зрозумілим, фактом є те, що українці виявилися неспроможними виставити потрібну кількість старших офіцерів для командування полками і батальйонами, не говорячи вже про обіймання важливих штабових посад в одній єдиній дивізії.

Українська молодь Галичини голоситься до лав СС Дивізії, щоб збройно оборонити Рідний Край перед червоною навалю

Українці записуються у дивізію "Галичина"

Основу українського офіцерського корпусу становили так звані комбатанти – колишні офіцери УГА, армії УНР, Австро-Угорщини та Російської імперії. Проте старших офіцерів-комбатантів у дивізію зголосилося лише десяток, у віці від 47 до 59 років*. З них

* Точну кількість старших офіцерів армії УНР та УГА (від майора до полковника), які зголосилися в дивізію "Галичина", визначити важко, насамперед через розбіжності даних у різних джерелах і проблеми з визначенням звань. Багатьом із них чергові звання присуджували вже в 20-х роках в еміграції, що, звісно, було почесно, але реальному військовому фахові часто не відповідало (бо це були полковники, які ніколи не командували полками). Однак ми зробили спробу полічити кількість таких офіцерів на підставі їхніх останніх звань у часи Визвольних змагань (а не міграційних) і визначили дев'ять прізвищ: сім підполковників – Борис Барвинський (1888), Олександр Болдирів (1892), Михайло Поготовко (1891; не прийнятий, бо обіймав посаду голови УДК Варшавської округи), Порфирій Силенко (1893), Григорій Сосідко (1893), Тиміш Шкарупа (1884), Віктор Малєць (1896); два майори – Степан Котиль (1887; мав сім австрійських нагород) та Михайло Давибида (1893). (Інформація на підставі аналізу даних історика Р. Коваля з його книги "Іван

Богдан Підгайний у 1941 році під час служби в 16-й моторизованій дивізії Вермахта. В її лавах він залишався до 1943 року, а потім був переведений у дивізію "Галичина"

¹ ЦДАВОВУ,
Ф.3971, Оп.1. –
С. 34, А.65.

нагороджений Хрестом Петлюри. 17 липня 1943 року Єрофеїв добровільно вступив до дивізії "Галичина"¹. Іншим був кандидат в офіцери австро-угорської армії Zenon Юшишинський, який народився 15 січня 1897 року. На фронтах Першої світової війни він заслужив Бронзову медаль заслуг і бойовий "Хрест Карла", закінчив школу офіцерів резерву при 10-му корпусі австро-угорської армії. Потім служив в УГА, з квітня 1919 по червень 1920 років перебував у польському полоні (повноцінним офіцером він так і не став, а службу закінчив кандидатом в офіцери). Як

прийняли не всіх, причому на службу в бойових частинах потрапив тільки Микола Палієнко. Інші працювали або в тилкових відділах дивізії, або при Військовій управі "Галичина". Водночас відзначені прикрі випадки, коли деякі офіцери при вступі в дивізію подавали своє звання вищим, ніж воно було насправді. Очевидно, що це робилося суто з корисливою метою, щоб отримати вищу посаду, відповідну платню та соціальну допомогу (нижче ми до цього моменту ще повернемося).

З іншого боку, офіцерів українських та інших армій Першої світової війни нижчої та середньої ланок (поручник – сотник) було чимало. Їхнім типовим представником був поручник Юрій Єрофеїв, який народився 23 квітня 1896 року, і в Першу світову війну воював у російській армії, де заслужив цілий бант нагород – орден святого Володимира 4-го ступеня, орден святого Георгія 4-го ступеня, ордени святої Анни 3-го і 4-го ступенів та орден святого Станіслава 3-го ступеня.

Під час Визвольних змагань воював у лавах армії УНР,

Zenon Юшишинський – ветеран австро-угорської армії і УГА, який став офіцером дивізії. Світлина з його особової справи в СС

Ремболович" та двотомного довідника Я. Тинченка "Офіцерський корпус армії УНР.") Військові звання ми порахували на період до 1923 року, хоча, зазвичай, точно визначити звання важко, бо дані різняться залежно від джерела. Допускаємо, що наш перелік може коригуватись як у випадку звань, так і в тому, що подібних офіцерів могло бути на кілька осіб більше (чи менше). Проте суті справи це не змінює – старших українських офіцерів для дивізії було мало, а ті, що були, – похилого віку та мали вимушену паузу у військовій службі понад 20 років.

і Єрофеїв, до дивізії “Галичина” Юшишинський добровільно зголо-
сився 17 липня 1943 року¹.

Крім офіцерів УГА та армії УНР, засновники дивізії серйозно
розраховували на українських офіцерів із польської армії. За то-
дішніми підрахунками, в Галичині їх проживало близько 200 осіб²,
щоправда, більшість із них були офіцерами резерву, кадрових,
професійних військових було небагато. Загалом вони охоплювали
ланку “взвод – рота”, і лише деякі з них могли претендувати на ко-
мандування батальйоном. Тут були два позитивні моменти – пере-
важно ці офіцери були молоді (30–40 років), вони мали певну уяву
про сучасне озброєння та війну, а також певний досвід. У польській
армії служили двоє колишніх старших офіцерів армії УНР – Ми-
кола Палієнко та Борис Барвінський, а також офіцери так званих

Дружин українських націоналістів³ – командир 201-го батальйону
щуцманшафту Євген Побігуций і командир роти в цьому самому ба-
тальйоні Михайло Бригідер. Проте колишніх польських офіцерів укра-
їнського походження до дивізії зго-
лосилися мало – два-три десятки.
Також у наявності було кілька офі-
церів з інших європейських армій,
наприклад, Микола Юрнюк, який
народився 21 листопада 1910 року,
служив у румунській армії і в 1933–
1934 роках закінчив у ній школу
офіцерів резерву.

Сучасне українське офіцерство
представляли офіцери згадуваних
ДУН, бо далеко не всі з них пішли в
підпілля слідом за Романом Шухе-
вичем. За нашими підрахунками,
всього їх у дивізію вступили 15 осіб,
ураховуючи прирівняного до офіце-
ра капелана Дурбака:

Микола Юрнюк – колишній офіцер резерву румунської армії, а в дивізії “Галичина” – ваффен-оберштурм-фіюрер. Був командиром 5-ї роти 30-го полку, пропав безвісти під Бродами. Світлина з його особової справи в СС

¹ Особова справа
Зенона Юшишин-
ського в СС.

² Колісник Р.
Військова управа та
українська дивізія
“Галичина”. – С. 80.

³ ДУН – під цією
аббревіатурою
завичай розуміють
спецвідділи “Нах-
тігаль”, “Роланд”
і 201-й батальйон
щуцманшафту,
створений напри-
кінці 1941 року
з вояків обох цих
підрозділів.

Ім'я	Дата народження
Бачинський Роман	1912
Бойцун Роман	14 серпня 1920
Бригідер Михайло	24 вересня 1902
Герман Омелян	13 січня 1915
Городиський Микола	20 вересня 1916
Дурбак Іван-Всеволод (капелан)	

Качмар Михайло	19 вересня 1914
Левицький Святослав	11 червня 1914
Малецький Мирослав	8 червня 1918
Малий Карл	1 грудня 1916
Мартинець Мирослав	26 вересня 1911
Ортинський Любомир	7 червня 1919
Побігущий Євген	15 листопада 1901
Тихоліз Володимир	25 лютого 1908
Хом'як Михайло (ветеран УСС, був звільнений через хворобу ¹)	1894

¹ Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950). – Т. 1. – С. 529–531.

Крім того, в умовах браку офіцерів, було вирішено залучити до формування дивізії колишніх офіцерів РСЧА, які на початку війни потрапили в полон і перейшли на німецький бік. Так, найбільш відзначений український офіцер військ СС Володимир Козак раніше був кадровим лейтенантом РСЧА (репресований у 1938 році, але виправданий і звільнений), який із 1941 року служив у німецькій допоміжній поліції. Ще один колишній лейтенант РСЧА 41-річний Федір Бараненко зголосився в дивізію прямо з табору військовополонених. Значна частка цих офіцерів були вихідцями з Наддніпрянської України. Як згадував один з українських добровольців: “Радянські офіцери, під фаховим оглядом дуже вартісні, національний їх рівень здебільшого високий. Хоч, чого зрештою не можна оминати, були між ними й люди, для яких військова служба була ремеслом або служба в дивізії – гарантією якої-такої безпеки”².

Точну кількість колишніх офіцерів, які вступили до дивізії “Галичина”, визначити важко, оскільки нема поіменних списків їх. За даними Дмитра Феркуняка, їх було 240 осіб³, а Євген Побігущий наводить кількість 256 осіб⁴. У будь-якому разі озвучене 12 квітня 1943 року число в 600 потрібних для створення дивізії українських офіцерів виявилось недосяжним і захмарним.

Окрім колишніх офіцерів була також численна група кандидатів в офіцери. До неї входили:

- а) українці, які були унтер-офіцерами в польській армії;
- б) вояки Дружин українських націоналістів;
- в) українці, які служили в німецькій армії чи поліції;

г) молоді люди з вищою або середньою освітою, які добре знали німецьку мову.

Таких на липень 1943 року набралось близько 500 осіб. Планувалося, що ті з них, хто без досвіду, пройдуть військову підготовку, потім кількамісячну фронтову службу, а далі будуть спрямовані на офіцерський вишкіл. Ця ідея базувалася на тому, що в німецькій армії кандидати в офіцери й унтер-офіцери мали мати досвід

² Грицак П. Вежі і кулемети. – С. 25.

³ Феркуняк Д. Спомини з життя в Дивізії “Галичина”. – С. 11.

⁴ Побігущий Є. Мозаїка моїх споминів. – С. 120.